

Алла Швець

ORCID: 0000-0002-5612-8420

(Narodowa Akademia Nauk Ukrainy. Instytut Iwana Franki we Lwowie, Ukraina)

Літературна інтелігенція в часі російської інвазії Галичини 1914–1915 рр.

Inteligencja literacka podczas inwazji rosyjskiej na Galię w latach 1914–1915

Artykuł analizuje działalność galicyskiej inteligencji podczas rosyjskiej okupacji Galicji w latach 1914–1915. Zwrócono uwagę na postacie Iwana Franki, Mychajła Pawłyka, Wasylya Stefanyka, Tymofija Borduliaka, Katri Hrynewyczowej, Marijki Pidhiryanki, Natalii Kobryńskiej i Kostiantyny Małyckiej. Wydarzenia wojenne, z jednej strony, odcisnęły piętno na losach ukraińskich osób publicznych, pisarzy i duchownych, którzy od początku wojny byli poddawani represjom politycznym. Z drugiej strony, warunki reżimu okupacyjnego doprowadziły do zrywu narodowego wśród inteligencji, procesów konsolidacyjnych, promowania efektywnej współpracy, wzajemnego wsparcia i tworzenia ukraińskich ośrodków na wygnaniu lub w obozach internowania.

Słowa kluczowe: okupacja, inteligencja, Galicja, moskalofilstwo, narracja artystyczna

Катаклізми Першої світової війни, російсько-імперська окупація галицьких земель, зокрема Львова у вересні 1914 р., та звільнення від неї в червні 1915 р. залишила свій травматичний слід у життєвій долі й творчості культурно-мистецької еліти краю. Антропологічне ословлення страшної суті війни зустрічаємо у творчості Івана Франка, Михайла Павлика, Василя Стефаніка, Тимофія Бордуляка, Катрі Гриневичевої, Марійки Підгірянки, Наталії Кобринської, Костянтини Малицької та інших представників письменства. Для кожного з них війна стала важким життєвим випробуванням, кожен досвідчив на собі жахіття воєнної хуртовини, й ці переживання резонували в новому письменницькому досвіді. З іншого боку, саме діяльність літературної інтелігенції у період московської окупації відіграла важливу роль у суспільному житті, була важливою для гартування національного духу й єдності, для створення художнього нарративу

війни, який поставав відображенням травматичного досвіду й людським свідченням безчинств загарбників.

Московська окупація Галичини 1914–1915 років за своїми масштабними наслідками, характером завданих нищень і репресивних заходів була справжньою національною гекатомбою. Російські окупанти нещадно руйнували осередки будь-якого українського прояву, грабували установи, переслідували національну церкву, здійснюючи насильницьке опрацювання та русифікацію, плюндрували села і спалювали хлібні поля, щоб зупинити будь-який опір, чинили політичні розправи з активними представниками української інтелігенції, більшість з яких було заарештовано та інтерновано до Сибіру.

Перша світова війна стала великим потрясінням і випробуванням для Івана Франка (1856–1916). Опинившись на самоті в окупованому Львові, письменник пережив й особисто досвідчив страшних наслідків московських безчинств, зрадницьких дій місцевих москвофілів, які усіляко сприяли інтервентам. Початок війни застав Франка в гуцульському селі Криворівні, куди він щоліта їздив на вакації. Тому через активні мобілізаційні дії й ускладнений рух залізницею, до Львова письменник зміг повернутися щойно на третій тиждень війни – 19 або 20 серпня 1914 року¹. Десять місяців Франко змушений був самотньо пережити час російської навали у власному будинку на Понінського, 4 аж до звільнення Львова від «російської кормиги» 22 червня 1915 р. Про складні колізії його воєнного буття детальніше йдеться в монографії Ярослави Мельник². Так склалося, що ще напередодні війни троє Франкових дітей опинилися далеко від дому і через активізацію воєнних дій не змогли повернутися. Донька Анна гостювала в маминої родини Ігнатовичів на Київщині, син Тарас служив у війську, а молодший Петро, який у цей час був на відпочинку в горах, з початком війни долучився до формування загонів Українських січових стрільців. Певний період Франко жив удома зі своєю дружиною, Ольгою Федорівною з Хоружинських, але у зв'язку із загостренням її спадкової психічної недуги 17 грудня 1914 р. змушений був відвезти її на лікування до львівського закладу на Кульпаркові, де вона пробула аж до Франкової смерті.

Пригнічений душевний стан, фізичне виснаження і прогресуюча вже впродовж останніх п'яти років хвороба не дали змоги Франкові рятуватися від війни й шукати безпечного прихистку деінде. Великого хвилювання письменник зазнав уже в першу ніч перебування у Львові, коли в його хаті зупинилося 200 російських вояків на «солдатський постій». Про цей стре-

¹ *Osobyty visty. Povорот d-ra I. Franka z Kryvorivni do Lvova*, "Dilo" 1914, №107.

² Ya. Melnyk, ... *I ostatnia chast dorohy. Ivan Franko v 1908–1916 rokakh*, Drohobych 2016.

совий для нього факт Франко згадував згодом в листі до київського свояка Єлисея Трегубова (27 травня 1915 р.)³.

Від початку окупації разом з Франком у Львові залишалося ще багато активних суспільних діячів, намагаючись хоч якось гуртуватися, щоб підтримати українське життя в місті. Серед них були Степан Федак, Володимир Охримович, Володимир Шухевич, Кость Паньківський, Микола Заячківський, Михайло Павлик, Іван Труш, ректор духовної семінарії о.-д-р Боцян. Але вже згодом, в лютому 1915 р., більшість із них зазнали переслідувань, арештів і були вивезені до Сибіру. Ще у вересні 1914 р. за наказом графа Шереметєва до Курська було заслано Митрополита Андрея Шептицького через інкриміновані йому «преступну діяльність» та «мазепинський сепаратизм»⁴. Франкові вдалося уникнути арешту й переслідувань «царської охранки» лише через те, що він був важкохворий, як згадував його побратим Микола Заклинський⁵.

Франка прикро діткнули репресивні методи окупаційної влади, які поширилися на всі царини українського життя Львова, зокрема видавничі, фінансові, освітні, релігійні, громадсько-інституційні. Про стан окупованого міста він зі сумом розповідав доньці Анні 24 березня 1915 р. «Товариського життя між тутешніми русинами тепер, у воєнний час, нема ніякого, всі товариства, книгарні, бібліотеки й школи позамикані, головні представники інтелігенції або повиїздили з краю (в Відні самих русинів тепер до 10 000), а з тих, що лишилися, многих позарештовано»⁶.

Обставини російської інвазії і свавілля влади спричинили також важку матеріальну скруту письменника через закриття страхового товариства «Дністер», ліквідованого за наказом галицького генерал-губернатора Георгія Бобринського. В цій банківській установі зберігався Франків ювілейний фонд, з якого він щомісячно міг отримувати по 200 корон. Тому письменник змушений був звернутися по фінансову допомогу з Києва, з розпукою повідомляючи в листі до Є. Трегубова восени 1914 р.: «...Тепер наслідком війни грозить мені просто голодна смерть»⁷. Інформація про Франкове нужденне життя в окупованому Львові отримала широкий резонанс на Наддніпрянщині. Завдяки публікаціям в пресі, збіркам для письменника та особистому сприянню його знайомих вдалося організувати

³ I. Franko, *Zibrannia tvoriv u 50 t.* Kyiv: 1976–1986, t. 50, s. 525.

⁴ I. Krypiakevych, *Halychyna pid chas rosiiskoi okupatsii. Serpen 1914–cherven 1915.* “Moskovska okupatsiia Halychyny 1914–1917 rr. v svidchenniakh suchasnykiv”, Lviv 2018, s. 78.

⁵ M. Zaklynskyi, *Moi zustrichi z I. Frankom*, “Spohady pro Ivana Franka”, M. I. Hnatiuk (Ed.), Lviv 1997, s. 525.

⁶ I. Franko, *Zibrannia tvoriv u 50 t.* Kyiv: 1976–1986, t. 50, s. 424–425.

⁷ Там же, s. 421.

допомогу з різних міст Києва, Харкова, Одеси, Полтави – і це дало змогу Франкові перебути важку воєнну зиму. Після деокупації Львова він знову зміг користатися своїм ювілейним фондом в «Дністрі».

В листах до приятелів уже після звільнення Львова Франко не раз згадував своє виживання в умовах загрозливого воєнного лихоліття. Зворушливо звірявся про це приятеліві, професорові Віденського університету отцеві Йосифу Застирцю: «...пережив усі страхи смерті, котра підтяла на довгий час мою фізичну силу й зробила мені навіть ходжене по вулиці майже неможливим»⁸.

Втім навіть у час страшної душевної розпуки, фізичного виснаження і матеріальних злиднів Франко рятувався творчістю, намагаючись закарбувати на письмі свої роздуми, свідчення, спостереження, а з іншого боку, дбаючи і про підтримку українського слова. «Працюю на запас, аби дармо не тратити часу, не маючи змоги знати, яка доля жде наше письменство, але не трапляючи віри в його кращу будучину», – написав письменник в листі до доньки Анни від 24 березня 1915 р.)⁹. Після періоду складної творчої стагнації 1908–1913 років, спричиненої прогресуючою недугою, у часі війни Франко навпаки – переживав творче піднесення, спромігшись створити своєрідний мілітарний цикл поезій (детальніше про зміст і мотиви Франкової воєнної лірики див. у статті Алли Швець¹⁰). Попри те, що Франкові вірші цього періоду були не вельми стилістично чи ритмічно викінченими, вони становили справжню небезпеку для «імперії зла», розвінчували авторитарний політичний устрій і загарбницьку політику Росії¹¹.

За поетовим задумом, понад 30 своїх мілітарних поезій, датованих 1914–1916 рр., мали увійти до окремої збірки з нагоди його шістдесятилітнього ювілею. Проте видання так і не побачило світла денного (рукопис збірки без назви зберігається у Відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (Фонд 3. Од. зб. 232).

У перший місяць під московською окупацією Франко написав поетичний заклик «Будьмо!» (26 вересня 1914 р.), підіймаючи ним войовничий запал до здобуття власної державности навіть найдорожчою ціною.

Будьмо хоч трупами, та трупами вельмож,
Що на велике діло спромоглися,

⁸ Y. Zastyrets, *Providni hadky v spravi konechnoi reformy nashykh narodnykh i serednykh shkil ta uchytelskykh seminariv. Zi spomyniv pro I. Franka (pro yoho relihiinist)*, Wien 1917, s. 18.

⁹ I. Franko, dz. cyt., s. 425.

¹⁰ A. Shvets, *Poezii Ivana Franka «Tsarski slova» v konteksti antyimperskoho dyskursu pismennyka*, “Slovo i Chas” 2023, № 5, (731), s. 20–34.

¹¹ V. Korniiichuk, *Lirychnyi universum Ivana Franka: Horyzonty poetyky*. Lviv 2004, s. 167.

Але не трупами тих завалидорог,
Що в боротьбі безцільній знемоглися!¹².

«Великому ділові» боротьби за власну «вітчину», шляхетному героїзмові і громадянській самопосягті земляків поет протиставляє ганебне завойовництво і безславну смерть. Імперативність цього афоризму підсилює візію Франкової національної програми як потреби «шукування ширшого простору для власної нації»¹³, зокрема й шляхом збройного виборювання своєї державності.

Поетично ословлюючи свою внутрішню тривогу, завдану війною, Франко виявляє себе як свідок-спостерігач і проникливий аналітик, який не лише фіксує перебіг воєнних дій, завіршовує описи окремих епізодів чи драматичних людських історій, а й рефлексує над самим феноменом війни з позицій свого громадянського почуття, політичних устоїв, гуманістичних цінностей. Франко сприймав війну в контексті її антицивілізаційних наслідків, засуджуючи її загарбницьку і людинобивчу сутність, монархічний абсолютизм і стихійне завойовництво як ганебну стратегію лише для територіального захоплення і владної експансії. Але, з іншого боку, як далекоглядний політик і суспільний мисленник, Франко мав надію, що результати війни між двома імперіями стануть доленосними для державотворчих мріянь українського народу, який зможе отримати історичний шанс для створення власної держави. Цікавими з цього погляду є Франкові судження, висловлені в «Передмові» до збірки «В наймах у сусідів» (дата написання 10 жовтня 1914 р.), в яких він висловлював сподівання, що важкі історичні випробування, які український народ переживає у 1914 році, будуть «початком нової доби його успішнішого розвою»¹⁴.

Ще однією сторінкою Франкового життя воєнного часу стало його перебування від 13 листопада 1915 р. до кінця березня 1916 р. в «Приюті для хорих та виздоровців Українських Січових Стрільців», куди він за порадою лікаря Броніслава Овчарського і опікуна Карла Бандрівського потрапив у зв'язку із загостренням недуги та потребою догляду. Попри важкий психічний і фізичний стан здоров'я, виснажливе безсоння і галюцинаторні прояви, у притулку Франко переживав час ентузіастичного піднесення, захоплення звияжним чином і мілітарними настроями молодих січових стрільців, які перебували разом з ним на лікуванні, виявляючи свій щиро-людський сентимент до хворого письменника. В цей час з-під пера Франка

¹² I. Franko, *Dodatkovі tomy do Zibrannia tvoriv u p'iatdesiaty tomakh* (tt. 51–54), T. 52, Kyiv 2008, s. 209.

¹³ I. Franko, *Zibrannia tvoriv u 50 t., dz. cyt.*, t. 45, s. 291.

¹⁴ I. Franko, *Zibrannia tvoriv u 50 t., dz. cyt.*, t. 39, s. 264.

постає низка віршотворів («Жінка з револьвером», «Дві чети», «Під сей воєнний час», «Чи віщий сон?», «Два столівники», «Ще не близько весна», «І раптом з добра дива»), в яких поет продовжив свої поетичні рефлексії довкола теми війни, поглиблюючи її власною перейнятістю за долю української державности, людинознавчим осмисленням руйнівної суті цієї катастрофи, репортажністю власних спостережень.

Чимало Франкових поезій воєнної пори за жанром є політичною сатирою («Царські слова», «Інвазія», «Муж довір'я», «Донець – козак молодий»), оскільки суголосили із його публіцистичними роздумами, в яких він гостро засуджував загрозу імперського централізму для органічного національного розвитку та викривав намір перетворити інші слов'янські території на російські провінції. Особливо нищівно Франко таврував колабораційну діяльність місцевих москвофілів, тих царських поплічників у Галичині і політичних ренегатів, які найбільше доклалися до російської пропаганди й услужливо сприяли окупаційному режимові в боротьбі з «мазепинцями» (так зневажливо називали проукраїнську інтелігенцію).

Низка Франкових поезій воєнного часу з характерною репортажністю, емоційністю, людськими переживаннями передають свіжі враження поета, побачені чи переказані жахіття війни («Три сестри милосердя», «З великої війни», «Два столівники», «Дві чети»).

Навіть попри високі націєтворчі сподівання на здобуття омріяної свободи шляхом боротьби, Франко-гуманіст не сприймав насильницьких засобів вирішення політичних питань і задоволення державно-територіальних інтересів, бо людське життя для нього було найбільшою цінністю.

Лихоліття Першої світової війни, російська окупація Галичини, розправа з культурно-патріотичною елітою інтернуванням до Сибіру знайшли своє мемуарне ословлення в особистому наративі **Костянтини Малицької** (1872–1947). Вона відома як активна громадська діячка, багатолітня педагогиня, письменниця, видавчиня, перекладачка, редакторка, одна з чільних представниць українського жіночого руху. Була головою «Союзу Українок», членкинею товариств «Просвіта», «Рідна школа», співзасновницею мілітарної організації Українських Січових Стрільців. В життєвому чині Костянтини Малицької простежується історична аналогія подвижницької ролі жіноцтва, коли жінки стали в авангарді національного опору: організовували публічні звернення до народу, засновували санітарні курси, комітети допомоги «на потреби України». Як засвідчує сучасниця К. Малицької, Ірина Пеленська, вона «була діячкою, що вміла й хотіла причинитися до піднесення цілості національно-культурного й політич-

ного життя історичної хвилини»¹⁵. Якою достоту схожою із сьогоденням риторикою зі сторінок львівського часопису «Діло» 1913 р. від імені Жіночого організаційного комітету К. Малицька зверталася до нації напередодні неминучої війни, ініціюючи створення у Львові «Комітету допомоги Україні»: «Стоїмо все ще немов на вулкані, про який не знаємо сказати, чи він уже погас чи леда день вибухне оп'ять і вогнем засипле наші оселі, знищить плоди довголітніх трудів. І готуємося на прийняття катастрофи і до відпору тих ворогів нашого національного існування... Нині наші мрії, змагання, бажання повинні стопитися на однім огнищі, яке ясним сяєвом має вказати нам шлях до визволення!»¹⁶.

1912 р. спільно з Марією Білецькою Костянтина Малицька заснувала фонд «На потреби України», який помагав багатьом справам української громади, а з початком війни став матеріальною основою для формування організації Українських Січових Стрільців. При школі імені Т. Шевченка, де вчителювала, К. Малицька заснувала санітарні курси, учениці яких згодом стали суттєвою медичною підмогою на фронті.

Вже з перших днів окупації Львова у вересні 1914 р. російські інтервенти, як і тепер, під гаслом «освобоження» вдавалися до свавільного нищення культурних інституцій, закриття громадських та освітніх установ, українських парафій, винищення українських книг, переслідування української інтелігенції та духовенства за їхні патріотичні погляди¹⁷. Внаслідок створення мережі репресивного жандармсько-поліційного управління за доносами місцевих москвофілів окупаційній владі було подано точні списки українських діячів, які залишилися тоді у Львові. Так почалися систематичні арешти української інтелігенції, названої «мазепинцями», терміном, який в російській пропаганді став ярликом для характеристики національно свідомих українців. Особливо масовим був такий арешт у ніч з 17 на 18 лютого 1915 р., під час якого було затримано понад 60 українських громадських активістів (директорів банку «Дністер» д-ра Степана Федака, д-ра Володимира Охримовича, директора «Народної Торгівлі» Миколу Заячківського, ректора духовної семінарії д-ра Йосифа Боцяна, адвоката д-ра Миколу Шухевича, священників Теофіля Бобикевича, Мирона Горникевича, редактора «Нового Слова» Миколу Курцебу, гімназійного професора о. Ярослава Левицького). Серед арештантів-чоловіків опинилася єдина жінка – Костянтина Малицька, яку московський губернатор

¹⁵ I. Pelenska, *U spohadakh suchasnykiv*, “Vykhovnytsia pokolin. Konstantyna Malyska – hromadska diiachka, pedahoh i pysmennytsia”, Toronto 1965, s. 110–122.

¹⁶ *Do ukrainskoho zhinotstva*, “Dilo” 1913, 18 liutogo.

¹⁷ *Yak hospodariat naizdnyky v Skhidni Halychyni*, “Moskovska okupatsiia Halychyni 1914–1917 rr. v svidchenniakh suchasnykiv. (Halyskyi arkhiv)”, Lviv 2018, s. 412–416.

Галичини граф Бобринський визнав небезпечною для царського режиму, виславши до Єнісейської губернії в місто Пінчугу (тепер це селище Богучанського району Красноярського краю Росії)¹⁸. «А єдиною нашою провиною було, що всі ми були “мазепинці” і з нашими доморослими “руськими” не вітали російській армії хлібом-сіллю»¹⁹, – писала у своїх спогадах Костянтина Малицька. Хоча сибірська неволя стала для письменниці важким моральним і фізичним випробуванням, вона ніколи не нарікала на долю й з гумором відповідала, що це були її найкращі роки.

У своїх спогадах «На хвилях світової війни» (вперше надруковані в газ. «Діло». 1937. № 67. 27 березня) К. Малицька детально описала ситуацію у Львові під час російської окупації, кількомісячну важку дорогу на заслання, а також свій арештантський досвід, так звану «сибірську одісею» в російському Єнісейську. Письменниця згадувала про нелюдські умови утримання заарештованих спочатку у львівській і київській в'язницях, щоденні катування, смерті, розстріли. Майстерно передано у споминах колективну емоцію в'язнів, їхні інтуїтивні відчуття, візії, експресії – те, як вони навчилися тримати контакт із зовнішнім світом і навіть передбачати хід війни через поведінку тюремної охорони: «Починають нас сильніше сторожити – значить, москалям “не везе”. Коли їм щастило в бою, ставали для нас дуже ласкаві й обіщували свободу»²⁰.

У мемуарних текстах К. Малицька описує власний досвід, показуючи, як людині вдається виживати в цих умовах, адаптуватися до чужинного простору, долати страх і невідомість, які захисні механізми чи інші екзистенційні чинники стають визначальними: «Те, що спершу видавалось неймовірним, страшним, стало живою дійсністю»²¹. Найбільш гнітючим переживанням на засланні для К. Малицької було усвідомлення власної нереалізованості, змарнованого часу, тоді, коли вона відчувала гостру моральну запотребованість бути з власним народом, розвивати культурно-освітнє життя в рідному Львові: «І одна тільки думка затроює мені тут житє: може там на руїнах встає тепер нове життя, робітників треба міліони, а я ось тут сиджу без діла і може ще й роки прийдеться так сидіти. Війні і кінця не видати» (лист до М. Грінченко від 17/30 січня 1916 р.)²². Мемуа-

¹⁸ *Z pered dvokh lit. Areshtuvannia ukraintsiv u Lvovi pid rosiiskym naizdom*, “Moskovska okupatsiia Halychyny 1914-1917 rr. v svidchenniakh suchasnykiv”, dz. cyt., s. 459–460.

¹⁹ K. Malytska, *Na khvyliah svitovoi viiny*, “Vykhovnytsia pokolin. Konstanyta Malytska – hromadska diiachka, pedahoh i pysmennytsia”, dz. cyt., s. 58.

²⁰ Там же, s. 58.

²¹ Там же, s. 64.

²² Z. Pakholok, *Lysty spadkoiemytsi intelektualnykh arystokrativ Konstanyty Malytskoi do Marii Hrinchenko*, „Dzvin” 1998, №10, s. 225.

ри К. Малицької цінні своєю фактографічною основою як важливе джерело для осмислення життєпису, людської долі письменниці, для розуміння історико-політичної ситуації в Галичині періоду російської інвазії, для висвітлення культурного-патріотичного життя воєнного Львова та долі його знакових громадських діячів, які також зазнали переслідувань, арештів, заслання.

В особистій письменницькій біографії **Наталії Кобринської** (1855–1920) – письменниці, перекладачки, редакторки, засновниці українського жіночого руху – війна стала доленосною подією. Вона стривожила пережитими подіями невдалої евакуації з окупованого рідного Болехова (що на Івано-Франківщині) в Бескиди, загрозою інтернування до Сибіру через сфабриковане звинувачення у шпигунстві, відчуттями страху, відчаю, безнадії. Письменниця «піддавалась панічним настроям. «Вона боялась фронту, війська, грабунку, голоду та політичного переслідування»²³, – згадувала сучасниця Ольга Дучимінська. З іншого боку, в період тріумфу українських державно-національних сил Кобринська перебувала в ентузіастичному піднесенні. Хоч була вже похилого віку, активно долучилася до благодійних заходів, які тоді відбувалися в Болехові. Заохочуючи земляків до жертвовної допомоги армії, Кобринська говорила: «Наші можливості такі малі, як наше середовище, але наша праця така велика, як наші цілі»²⁴. Коли вечорами в Народному домі Болехова збиралися жінки для виготовлення перев'язувального матеріалу для фронту, що потребувало багато часу й важкої «мозольної праці», Кобринська часто приходила сюди й допомагала. З великим піднесенням й патріотичним поривом зустріла письменниця проголошення Західно-Української Народної Республіки в листопаді 1918 року. Фактично, жила новинами з фронту, «розпитувала, розважувала й обговорювала кожну вісточку», «згоряла в переживаннях» за долю близьких і цілої нації. Була знайома майже з усіма представниками тодішнього національного проводу, тому її власна громадянська позиція повсякчас примушувала цікавитися їхніми планами й можливостями у подальшому державотворчому процесі.

Травматичний досвід війни, який за часів воєнної окупації пережила і набула Кобринська, настроєво відлунув в її антимілітарних новелах («Кінь», «Полишений», «Свічка горить», «На цвинтарі», «Каліка», «Брати», «Тихий куток»), сюжетно й тематично злютованих у єдиний цикл. Уперше разом вони були надруковані у збірці «Оповідання» (Харків: Рух, 1929) за редакцією А. Березинського. Особиста життєва травма Н. Кобрин-

²³ O. Duchyminska, *Te, shcho znaiu i pamiataiu pro Nataliiu Kobrynsku*, “Nashe zhyttia”, Filadelfiia 1951, № 12, s. 2.

²⁴ Там же, s. 3.

ської, завдана війною, транспонується у внутрішній простір її героїв, що зазнають тривкого воєнного синдрому. Війна деконструє тіло, нівечить душу й почуття, деформує і знищує адаптований мирний простір – родинний, особистий, господарський, суспільний. Людина не може зжитися з війною, з ескалацією насильства й смертності. Тому антимілітарна проза Кобринської є наскрізь гуманістичною.

Письменниця і громадська діячка **Катря Гриневичева** (1875–1947) з початком Першої світової війни і окупації Галичини змушена була виїхати, опинившись у таборі для галичан-виселенців у Гмюнді (Нижня Австрія). Згодом вона переселяється в табір в австрійському Гредінгу, де впродовж 1916–1917 років вчителювала, навчаючи виселених українських дітей. Пережиті табірні емоції Катря Гриневичева закарбувала у своїй прозовій збірці «Непоборні» (1926), в якій з глибокою емпатією описала різні людські історії, трагічні долі втікачів, силоміць відірваних від рідної землі. Збірка «Непоборні» – це страшний мартиролог війни, що на правдивих фактах показує народну трагедію й водночас згуртованість українців. Перебуваючи під враженнями від цієї книги, Богдан Лепкий зізнавався письменниці: «За ті ваші оповідання, коли б ми були державним народом, Вам, Пані, належалися би нагорода Нобеля в ділянці літератури»²⁵.

Засланичу долю Катрі Гриневичевої розділила також її приятелька і творча посестра **Марійка Підгірянкa** (справжнє прізвище Марія Ленерт; 1881–1963), яку в роки Першої світової війни разом з чотирма дітьми насильно виселили до табору Гмюнд, де вона зголосилася навчати українських дітей-сиріт. Усе побачене і пережите під час табірної життя Марійка Підгірянкa художньо відтворила в поемі «Мати-страдниця» та збірці оповідань «Малий Василько» (видана у Відні 1916 року накладом українського учительства у Гмюнді). Окрім однойменного оповідання до цієї книги увійшло оповідання «Під час московського наїзду» та дві поезії.

До кола галицької літературної інтелігенції належав також отець **Тимотей Бордуляк** (1863–1936) – греко-католицький священник, письменник, перекладач, фольклорист, член товариства «Просвіта», громадський діяч і вчитель. Події першої світової війни стали справжнім випробуванням для родини священника. На той час він був парохом села Великий Ходачків на Тернопільщині, яке в період війни стало справжнім плацдармом бойових дій, бо тут проходила лінія фронту. Не зважаючи на небезпеку, отець Бордуляк залишився разом зі своїми парафіянами в селі, ставши свідком страшних московських безчинств. Загарбники нещадно пограбували сільську церкву, викравши чотири церковні дзвони, вістря огорожі

²⁵ У. Hrynevych, *Katria Hrynevychева: Biohrafichnyi narys*, Toronto 1968, s. 39.

та вщент зруйнувавши церковно-приходський дім. Багато парафіян було вивезено до Росії й більше 50 загинуло на війні. В плебанію отця Бордуляка також влучив снаряд, знищивши його цінніші речі: рукописи творів, бібліотеку, де зберігалося листування з І. Франком, О. Маковеєм, М. Коцюбинським. Під час окупації в домі о. Тимотея постійно жили російські солдати, навіть розгорнули тут свій штаб, облаштували операційну для поранених. «...Ціла Росія приходить до моєї хати»²⁶, – писав у своєму автобіографічному творі Т. Бордуляк, згадуючи, як доводилося спілкуватися з окупантами.

На основі цих розмов і власних спостережень отець написав низку автобіографічних воєнних оповідань, серед яких «Батьюшка Спирідіон» і «Татаре», Варочка», «Молитвеник». У них письменник розповів, як війна проходила через його село, дім і родину, як глибоко діткнула його особисто. В цьому контексті письменник порушував питання людинолюбства, національної ідентичності, потреби духовної єдності («щоб було одне стадо і один пастир»), засуджував експансивність московського православ'я і жорстоку поведінку загарбників. «Що то значить війна, яке безглуздя, яка підлість!»²⁷ – відгукнеться о. Тимотей Бордуляк про найбільшу трагедію людства. Але попри всі життєві випробування, завдані війною, він явив справжній приклад просвітителя і духовного наставника, словами своїх персонажів стверджуючи про найбільші людські цінності – мову, власну історію, церкву, культуру. «Тримайтеся і не давайтеся вашим противникам, працюйте над тим, щоб ваш нарід був свідомий своєї національності і дбайте про те, що вам найбільше потрібне – про культуру»²⁸, – такий імператив Тимотей Бордуляк адресував своїм землякам навіть у найстрашніші часи ворожої окупації, бо зберегти культурну ідентичність означало зберегти свою національну самість.

Московська інвазія Львова фатально відлунула в житті ще одного визначного державника, політика, журналіста, письменника, видавця, одного із засновників першої в Галичині Русько-української радикальної партії **Михайла Павлика** (1853–1915). Для Павлика як суспільного діяча і політика упродовж всього життя ключовою була ідея самостійності України, визволення українського народу від політичного поневолення й вікового імперського панування. Ще в часи української бездержавності він запропонував далекоглядну політичну стратегію державницького сепаратизму шляхом абсолютного відмежування від нашого небезпечного російського сусіда: «Одно спасіння: вирватися з царства нашої пропашости, відділити

²⁶ Т. Borduliak, *Nevidomi tvory*, Lviv 2010, s. 168.

²⁷ Т. Borduliak, dz. cyt., s. 167.

²⁸ Там же, s. 211.

й відгородити українську землю від Росії – якнайшвидше, за всяку ціну, поки ще час²⁹. Більше того, він передбачав загрозливу картину в разі заведення на підросійській Україні конституційного монархічного ладу з безліччю різних політичних партій, «зіяючих централізмом і та ворожною» до бездержавних націй.

Як суспільного авторитета громади у часі московської окупації Львова від імені Українсько-руської радикальної партії М. Павлика делегували до складу міжпартійної організації Головна Українська Рада, створеної як український координаційний центр для захисту інтересів українців. Головою її був Кость Левицький, а заступниками Михайло Павлик і Микола Ганкевич. 3 серпня 1914 р. Головна Руська Рада оголосила відозву із закликом до українців підтримати у Першій світовій війні бік Австро-Угорщини та викриваючи імперську загрозу національному рухові з боку Росії. У маніфесті йшлося про те, що царська імперія вже впродовж трьох століть поневолює Україну, намагаючись зробити її частиною російського народу, відібравши в українців право рідної мови і власну ідентичність. Також в документі висловлено сподівання, що перемога Австро-Угорщини стане також і українською перемогою та відкриє Україні шлях до здобуття власної держави³⁰. Тоді ще Павлик був сповнений надії, що Перша світова війна можна принести сподіване національне визволення для України, що істотно підбадьорило на той час уже німецького письменника. Але ці сподівання розвіялись, як тільки росіяни у вересні 1914 р. вступили у Львів. Українські інституції, банки, газетні редакції у зв'язку з цим припинили своє існування. Редакція газети «Діло», випустивши 2 вересня 1914 р. останній номер, переїхала до Відня, де «Діло» вже виходило як тижневик з 19 вересня 1914 р. до 31 липня 1915 р. Втім в окупованому Львові саме М. Павлик та І. Свенціцький зуміли тоді випустити самотужки ще два номери – «Діла» (193 і 194), при цьому зберігши порядковість нумерації. У газеті висвітлювалися перші дні московської окупації. Коли українські інституції і чимало приятелів з початком воєнних дій емігрували на захід, Михайло Павлик рішуче відмовився залишати Львів. У розпалі московської інвазії уже важко хворому письменникові довелося залишити цей світ. Перед своїм відходом, як згадано у спогадах, Михайло Павлик, казав: «Не жаль мені вмирати. Одно лиш мене болить: москалі! Коли ж вони наміряються піти від нас? Так чи сяк, я переконаний: прийдуть наші!»³¹.

²⁹ М. Pavlyk, *Peredmova*, Drahomaniv M. "Propashchyyi chas: Ukraintsi pid Moskovskym tsarstvom (1654–1876)", Lviv 1909, s. 7.

³⁰ К. Levytskyi *Istoriia politychnoi dumky halytskykh ukraintsiv 1848–1914*, Lviv 1926, s. 736.

³¹ *Ostanni khvyli Pavlyka*, "Hromadskyi holos" 1916, 1 bereznia.

Михайло Павлик помер 26 січня 1915 року. Російська окупаційна влада заборонила чин похорону з промовами на цвинтарі, супроводжуючи жалібну процесію до Личаківського цвинтаря озброєними солдатами. Відспівували покійного попи-москвофіли. Про смерть Михайла Павлика в окупованому Львові, його сучасник, Остап Грицай, зауважив: «Яка одна-че ж гірка доля, що сей наш борець за волю, що Михайло Павлик не мав уже дожити кінця тої боротьби та ще й в останній хвилі свого життя мусів бачити, як московська орда напала на галицьку Україну та грізною небезпекою явила ся нашим культурним здобуткам. Справді, кривава се іронія долі вмирати великим борцем за волю народу серед натовпу його смертельних ворогів!»³².

Перша світова війна увірвалася в життєвий світ **Василя Стефаника** (1871–1936) важкими емоційними потрясіннями – смертю дружини, сфабрикованим (безпідставним арештом), поневіряннями різними місцями в пошуку безпечного притулку на час війни. На руках письменника залишилося троє осиротілих синів. З початком окупації Галичини письменник не емігрував до Відня, а в селянському вбранні переховувався у довколишніх селах біля Снятина. Розумів, що російська окупаційна влада неминуче його б заарештувала як українського письменника, політика, депутата Австрійського парламенту. Стефаник важко пережив осінь і зиму першого року війни в рідному селі, згодом долучився до табору біженців, які подалися в Карпатські гори на Косівщину, аби пересидіти там воєнну небезпеку. А вже звідти 1916 року через гори письменник перебрався до Угорщини й емігрував до Відня, повернувшись додому вже по завершенні війни.

Через 15 років творчої стагнації експресія пережитих воєнних випробувань знову викликала Стефаникове бажання писати. Як жертва і свідок війни, письменник озвався до читача болючим самоосмисленням цієї трагедії людства й особистої психодрами. У Відні з-під пера одна за одною почали з'являтися його воєнні новели «Діточа пригода», «Марія», «Сини», «Вона – земля», «Пістунка», «Дід Гриць», «Morituri» та інші. Об'єднані спільною візією війни, ці тексти згодом скомпонували збірку «Земля», яка вийшла у світ 1926 р. У творах цієї збірки Стефаник відтворює експресіоністську візію війни, з властивими йому символізмом мови, антропософією, високою емоційною напругою. Його герої завжди перебувають у крайній межовій ситуації екстазу, кризи, потрясіння, зламу, оніміння, самоти, танатологічних переживань. У власних художніх рефлексіях автор застановляється на складних вимірах філософії війни передусім як циві-

³² О. Hrytsai, *Mykhailo Pavlyk. Nekroloh*, "Vistnyk Soiuzha Vyzvolennia Ukrainy" 1915, 24 liutoho.

лізаційної катастрофи. За словами Дмитра Рудика, «Стефанік – один з небагатьох українських письменників, що відважною рукою відкрив завісу з фальшивої фразеології, що оправдовувала війну, і за нею показав страшні наслідки цієї війни»³³. Водночас Стефанікова антивоєнна проза утверджує цінності щирого земляцтва, свідомого громадянства, співпереживання й людської консолідації, актуалізує архетипи історичної пам'яті, символи дому, батьків, святих образів, землі, сорочки, могили, Шевченка, пісні.

В період московської окупації представники української інтелігенції продемонстрували гідну подиву консолідацію, взаємопідтримку, співпереживання. Така єдність багатьом з них допомогла вижити, вистояти в найстрашніші часи воєнного лихоліття, відчуті унікальну спорідненість в національних змаганнях й розбудувати єдину мережу культурно-політичних зв'язків не тільки в межах імперськи розділеної України, але й за кордоном і навіть в далекому сибірському засланні, де створилася велика українська колонія. Кожен з таких прикладів співдії вражає і зворушує. На допомогу хворому і самотньому Іванові Франко, який опинився в окупованому Львові без засобів для існування, консолідувалася українська інтелігенція з різних міст Наддніпрянщини, надсилаючи письменникові фінансову підмогу з Києва, Харкова, Одеси, Полтави, а також з Відня. Про становище галицького літератора сповіщали навіть російськомовні часописи, збурюючи суспільний резонанс. Хворого Франка часто навідували галицькі приятелі під час його перебування у шпиталі та згодом удома. Коли Наталія Кобринська опинилася під загрозою сфабрикованого арешту, від неминучого заслання в Сибір її врятував відомий адвокат і письменник Андрій Чайковський, видіставши для неї «посвідчення моральності». А коли письменниця зазнавала панічних настроїв під час самотнього перебування в окупованому Болехові, тоді її підтримала літературна посестра і громадська діячка Ольга Дучимінська, перебувши разом з нею важкий час окупації у домі Кобринської.

Спогадовий наратив Костянтини Малицької воєнного часу містить багато фактографічних деталей, які описують епізоди життя багатьох галицьких “заложників”, розкиданих по різних сибірських закутках, із якими їй удавалося втримувати листовний зв'язок. «Та найбільш матеріальної та моральної помочі зазнавали ми таки від своїх братів-галичан. Пам'ятав про нас Ексцеленція-Митрополит з Курська, д-р Боцян з Мінусінська прислав скриньку ліків, насіння квітів і городини, дбав про нас д-р С. Федак з Києва і незабутньої пам'яті директор Кость Паньківський, що насилав чимало

³³ D. Rudyk, *Vasyl Stefanyk. “Zemlia”*, “Vasyl Stefanyk v yevropeiskii presi 1899–1936 rr.: Antolohiia”, Lviv 2021, s. 187.

усяких книжок і брошур, запомагав нас теж дуже щедро грішми отець курат Володимир Садовський з Красноярська³⁴, – згадувала письменниця.

Це було свідчення зворушливого дистанційного громадянства і щирого земляцтва української інтелігенції, яка у взаємній комунікації зуміла зберегти національний дух, морально вистояти й вижити фізично.

Значною підтримкою для інтернованих галичан були також листовні зв'язки із Наддніпрянщиною, зокрема з відомим етнографом, фольклористом, громадським діячем Олександром Русовим та письменницею Марією Грінченко, яку Костянтина Малицька називала своєю «незабутньою розрадницею у час сибірського заслання»³⁵: «Завдяки їй мали ми постійно весь час газети і книжки, все, що найновішого появилось в українській мові. Діставали від неї на свята дарунки й харчі, що нагадували нам рідний край, рідні обряди»³⁶. Фотографію Марії Грінченко К. Малицька повісила у себе над ліжком у сибірській хаті, поруч із Богородицею, як «образ людини, яка добротою великого свого серця стверджує, що зв'язи духа і серця сильніші іноді і кровних»³⁷. У своїх спогадах К. Малицька засвідчує, наскільки важливою для полонених була підтримка земляків з України як фактор національної консолідації: «Щойно тут на засланні ми відчули, що значить сильна, свідомо своєї одноцільності нація, що значить бути її членом»³⁸.

Події першої світової війни залишили свій страшний слід в житті української інтелігенції, яка з усіх суспільних верств зазнала, майбутрь, найбільшої мартирології. Завдані війною переживання, зрезонували болісними травмами втрат, неповернення, синдромами відчуження й емоційними потрясіннями. Пережиті воєнні катаклізми спонукали літераторів до глибокого рефлексування, посттравматичного самоословлення, до створення сповідально-художніх і публіцистичних наративів, через які вони мовби заново переживали ці події, трансформуючи жахіття спогадів в національну історію. Водночас тексти про війну цінні оприявненим в них колективним досвідом національного опору, політичної свідомости. З іншого боку, тиск окупаційної влади спричинили національне піднесення серед інтелігенції, консолідаційні процеси, сприяючи ефективній співпраці, взаємопідтримці, створенню українських осередків навіть на засланні чи таборах для інтернованих.

³⁴ К. Malytska, *Na khvyliakh svitovoi viiny*, dz. cyt., s. 70.

³⁵ Z. Pakholok, *Lysty spadkoiemytsi intelektualnykh arystokrativ Konstanyntyny Malytskoi do Marii Hrinchenko* „Dzvin” 1998, №10, s. 216.

³⁶ К. Malytska, *Na khvyliakh svitovoi viiny*, dz. cyt., s. 68.

³⁷ Pakholok Z., *Lysty spadkoiemytsi intelektualnykh arystokrativ Konstanyntyny Malytskoi do Marii Hrinchenko* „Dzvin” 1998, №10, s. 223.

³⁸ Malytska K., *Na khvyliakh svitovoi viiny*, “Vykhovnytsia pokolin. Konstanyntyna Malytska – hromadska diiachka, pedahoh i pysmennytsia”, dz. cyt., s. 68.

Bibliografia

- Borduliak T., *Nevidomi tvory*, Lviv 2010.
- Do ukrainskoho zhinotstva*, “Dilo”, 1913, 18 lyutogo.
- Duchymynska O., *Te, shcho znaiu i pamiataiu pro Nataliiu Kobrynsku*, “Nashe zhyttia”, Filadelfiia 1951, № 12. s. 2–3.
- Franko I., *Dodatkovi tomy do Zibrannia tvoriv u piatdesiaty tomakh* (tt. 51–54). T. 52. Kyiv 2008.
- Franko I., *Zibrannia tvoriv u 50 t.* Kyiv: 1976–1986.
- Hrynevych Y., *Katria Hrynevychyeva: Biohrafichnyi narys*, Toronto 1968.
- Hrytsai O., *Mykhailo Pavlyk. Nekroloh*, “Vistnyk Soiuzu Vyzvolennia Ukrainy” 1915, 24 liutoho.
- Korniichuk V., *Lirychnyi universum Ivana Franka: Horyzonty poetyky*. Lviv 2004.
- Krypiakevych I., *Halychyna pid chas rosiiskoi okupatsii. Serpen 1914–cherven 1915. “Moskovska okupatsiia Halychyny 1914–1917 rr. v svidchenniakh suchasnykyv”*, Lviv 2018, s. 24–113.
- Levytskyi K., *Istoriia politychnoi dumky halytskykh ukrainsiv 1848–1914*, Lviv 1926.
- Malytska K., *Na khvyliakh svitovoi viiny*, “Vykhovnytsia pokolin. Konstantyna Malytska – hromadska diiachka, pedahoh i pysmennytsia”, Toronto 1965, s. 58–81.
- Melnyk Ya., *...I ostatnia chast dorohy. Ivan Franko v 1908–1916 rokakh*, Drohobych 2016.
- Osobysti visty. Povорот d-ra I. Franka z Kryvorivni do Lvova*, “Dilo” 1914, №107.
- Ostanni khvyli Pavlyka*, “Hromadskyi holos” 1916, 1 bereznia.
- Pakholok Z., *Lysty spadkoiemytsi intelektualnykh aristokrativ Konstantyny Malytskoi do Marii Hrinchenko*, „Dzvin” 1998, №10, s. 215–230.
- Pavlyk M., *Peredmovna*, Drahoimaniv M. “Propashchyi chas: Ukrainci pid Moskovskym tsarstvom (1654–1876)”, Lviv 1909.
- Pelenska I., *U spohadakh suchasnykyv*, “Vykhovnytsia pokolin. Konstantyna Malytska – hromadska diiachka, pedahoh i pysmennytsia”, Toronto 1965, s. 110–122.
- Rudyk D., *Vasyl Stefanyk. “Zemlia”*, “Vasyl Stefanyk v yevropeiskii presi 1899–1936 rr.: Antolohiia”, Lviv 2021, s. 187–191.
- Shvets A., *Poeziia Ivana Franka “Tsarski slova” v konteksti antyimperskoho dyskursu pysmennyka*, “Slovo i Chas” 2023, № 5, (731), s. 20–34.
- Yak hospodariat naizdnyky v Skhidnii Halychyni*, “Moskovska okupatsiia Halychyny 1914–1917 rr. v svidchenniakh suchasnykyv”, Lviv 2018, s. 412–416.
- Z pered dvokh lit. Areshuvannia ukrainsiv u Lvovi pid rosiiskym naizdom*, “Moskovska okupatsiia Halychyny 1914–1917 rr. v svidchenniakh suchasnykyv”, Lviv 2018, s. 459–460.
- Zaklynskyi M., *Moi zustrichi z I. Frankom*, “*Spohady pro Ivana Franka*”, M. I. Hnatiuk (Ed.), Lviv 1997, s. 521–525.
- Zastyrets Y., *Providni hadky v spravi konechnoi reformy nashykh narodnykh i serednykh shkil ta uchytelskykh seminariv. Zi spomyniv pro I. Franka (pro yoho relihiinist)*, Wien 1917.

Literary intelligentsia during the Russian invasion of Galicia in 1914–1915

Summary

The article analyzes the activities of Galician intelligentsia during the Russian occupation of Galicia in the years 1914–1915. It focuses on figures such as Ivan Franko, Mykhailo Pavlyk, Vasyl Stefanyk, Tymofiy Borduliak, Kateryna Hrynevychyeva, Mariia Pidhirianka, Nataliia

Kobrynska, and Kostiantyna Malytska. The wartime events left a mark on the fate of Ukrainian public figures, writers, and clergy who faced political repression from the beginning of the war. On the other hand, the conditions of the occupation regime led to a national resurgence among the intelligentsia, processes of consolidation, promotion of effective cooperation, mutual support, and the establishment of Ukrainian centers in exile or internment camps.

Keywords: occupation, intelligentsia, Galicia, Muscovite-*philia*, artistic narrative